

Taryh hasraty

Category: Kitapcy, Medisina, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Taryh hasraty TARYH HASRATY

kitapcy.ru

Her asyr özüniň buýsançly wakalary bilen bir hatarda gussasy ýüzlerce ýyllap ýürekleri elendirýän faktlary bilen taryh gatyna siňyär. XX asyryň şeýle wakalaryny ýatlanyňda, ençeme weýrançylyklar, adam pidalaryna getiren uruşlar, awariýalar, ýangynlar bilen birlikde ýer titreme diýen agzasaň iniňi jümşüldedýän bela hem biygytáar aňyň eýeleýär. Çiliniň, Italiýanyň, Hytaýyň, Ýaponiýanyň, Ermenistanyň, goňşy Eýranyň, doganlyk Türkîyäniň müňläp-müňläp maşgala oduny söndüren betbagtçylyk türkmen iliniňem deňinden sowlup geçmedi. Käşgä bu bela bir sapar inip oňan bolsa. Halkymyz onuň yzasyны diňe XIX asyryň aýagy bilen geçen asyryň dowamыnda ençeme gezek çekmeli boldy.

1895-1928-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň günortasynda 80-e golaý ýer titreme registirilenýär. Olaryň 12-si Aşgabatda, 24-si Krasnowodskide bolup geçýär. Bu sarsgynlaryň aglabasynyň güýji Rihteriň şkalasy boýunça 3-4 baldan geçmeýär. Diňe üç ýer titremäniň güýji 7 bala golaýlaýar. Güýcli ýer titremeler 1895-1897-1898-1903-nji ýyllarda Krasnowodskide, 1904-nji ýylда Kakada, 1929-njy ýylда Aşgabatda, Gökdepede, Pöwrizede, 1946-njy ýylда Gazanjykda, 1949-njy ýylда Bäherdende bolup, uly weýrançylyklara, adam pidalaryna elýär.

Ýer titremäniň hijisem zelel-zowalsyz sowlanok. Iň bärkisi, çala duýlup geçýänem adamyny ölüp-direlene dönderýär. Hatda üm bilmez çaga-da esli salym bu wakanyň girdabyndan çykyp bilmän, "Näme üçin ýer beýtdi?", "Kim meni yralady?", "İçeri girsek,

"ýene bolarmyka?" diýen ýaly gorky-howsala ýugrulan sowallaryny hatarlap, gözüni petredýär.

Bu elhenç bela, 48-iň ýer titremesi bary-ýogy 10 sekunt dowan edýär. Wagtyň göräymäge ujypsyzja şo böleginde-de şäher çepbe çöwrülip ýetişýär. Ol aýylganç gjeden çoregi bitin çykanlaryň ýatlamalaryny diňleyärkäň, betbagtçylygyň yz ýany düşürilen suratlary, filmleri synlaýarkaň, arhiwiň kütí-kütí kitaplaryndaky maglumatlar bilen tanyşýarkaň, bu tragediýa gaýdyp o dünýe-bu dünýe ynsan bendeleriniň ýolukmazlygyny Biribardan öwran-öwran dileýärsiň. Jesetleri 6 gonamçylyga zordan ýerleşen gapyllykda galan bendeleriň ruhunyň öñünde baş egýärsiň. Ýaşalmadyk ömürler, tutulmadyk toýlar, ýürekler sygmadyk arzuw-umytlar, belent tutumlar, dogulmadyk çagalar, aýdylmadyk hüwdüler, aýdymlar... Eý-ho-o! Bu betbagtçylygyň ýitgilerini sanap soňuna çykar ýalymy?

Tebigatyň ýowuz oýunlaryna gaýtawul berip, "sussuny" basmaga ynsan ejiz gelýär. Ýöne onuň betbagtçylyklary sapak edinip, ondan goranmaga welin mümkünçiliği bar. Emma hemme adam birmenzeş bolýamy näme? Biperwaý, biagyry adamlar hiç wagt öz geljegini oýlanok. Töwerek-daşynyň gaýgysam ondan daşda. Şeýle adamlaryň soňky döwürde salýan jaýlaryny görüp gynanýarsyň. Arada goňşularymyzyň biri jaý gurdy. Enek içine girmeg-ä aňynda dursun, suwap ýetişmänkä, ýylanyň yzy kimin, diwarlary egri-bugry bolup çökdi. Öwrenje ussalaryny elinden çykýan şeýle jaýlar heý-de bardy-geldi betbagtçylyk döräýse, onuň öñünde döz gelip biljekmi? Beýik binalary gurýan gurluşykçylaryň käbiri gurýan jaýynda ýaşamaga özuniň-ä ýürek edip bilmeýändigini gizläp duranok. Gurluşyk materiallarynyň köpüsü harçlanman, ogurlanýan, satylýan bolmaly. Döwlet jaýlaryny salýanlaram, hususy jaý galdyryanlaram, hemmesi 48-iň ýer titremesinden, onuň ýetiren ýitgilerinden habarly adamlar. Türkmen topragynda doglan adamyň bu betbagtçylykdan habarsyzy bardyr öýdemzok. Ýeri, jaý babatdaky biagyrylygyň neneňsi howply netijelere eltýändigini göre-bile gelýän adamlaryň eldengider iş tutmasyna nähili düşünmeli. Berk salmaga materiallar ýok ýa-da ýetenok diýip, aýratynam hususy jaý salýanlaryň biz bilen ylalaşmazlygy mümkün. Ynsana aň-düşünje näme üçin berlen - akyllý-paýhasly iş tutmak üçin, elbetde. Düşünjäň kemterlik edýärmى, bilyänden sora, öwren. Bir garyş fundamentli galdyrylan jaýyň üstünü demir ýoluň reýsleri bilen örtseň, onsoň şeýle bina tebigat hadysasyndan seni gorarmy?

Gadym döwür ata-babalarymyz ýokdan bar edip, asyrlaraşa ençeme tebigy belalara döz gelýän binalary galdyrypdyrlar-a! Olaryň miras galdyran binalarynyň berkliginiň ilkinji alamaty – HALAL ZÄHMET, ZANDY PÄKLİKDİR! Aldawçylyk, biperwaýlyk ol adamlara ýat bolupdyr.

Bu temany näçe uzatsaň uzadybermeli. Jaý ynsan durmuşynda uly rol oýnaýar. 48-iň ýwr titremesinde palçykdan galdyrylan jaýlaryň üstüniň gat-gat saman suwagly agralyp giden üçegi köp adamyň ömrüniň solmagyna sebäp bolupdyr diýärler.

Goý, geljekde bu meßeledede hiç perwaýszlyk, säwlik goýberilmesin. (Köp gatly belent binalary we ýasaýýş jaýlaryny gurýan gurluşykçylarymyzdyr, degişli wezipeli adamlar hem gurulýan binalara sarp edilmeli gurluşyk materiallarynyň ujundan kör alaka kimin kertýän wagtlary wyždanlarynyň sesine gulak goýup, iki dünýe yzynda durup bolmajak nähili zowalyň astynda galýandyklaryna düşünsediler -t.b.) Ylahym, betbagtçylygam bolmasyn! Goý, 6-njy oktyabrdaky hasrat taryh hasraty bolup geçmişde galsyn.

Aşakdaky makalada ýurdumyzyň territoriýasynda dürli ýyllarda bolup geçen ýer titremelerine degişli käbir arhiw materiallaryny okyjylara hödürleýärис.

• KANSELÝARIÝANYŇ HÖKÜMDARYNA ZAKASPIÝ OBLASTNYŇ NAÇALNIGINE

Zakaspiý oblastynyň çäklerinde ýer titremäniň häli-şindi gaýtalanyl durmagyny, soňky sapar şu ýylyň (1895-nji ýyl göz öňünde tutulýar -P.Ç.) 27-(1)-nji iýunyndaky ýer silkinmesinden birnäçe adamyň heläkcilik başlanýan wagtyny kesgitlemek üçin ulanylýan guraly bizde-de synap görmegi teklip edýärin. Munuň üçin magnit almaly-da, ony ýiti ses çykarýan gong atly legeniň ýokarsyndan asmaly. Magnite bolsa demir plastinka goýulýar. Ýaponiýada çak edilişine görä, ýer titremeden biraz wagt önräk magnitiň hereketi gowşaýar-da, oña ýelmeşip duran plastinka ýaňky legene gaçyp, zenzele turuzýar. İçerde oturan adamlar bu ýagdaýy synlap, wagtynda özünü halas edip ýetişýärler.

Bu guraldan birnäçesini gyssagly edinip, olary synag hökmünde Krasnowodskide, Gyzylarbatda, Asgabatda goýmaly. Şeýle-de birini ulanych düzgünini düşündirmek bilen, Kuçandaky içalymza ibermeli.

Oblastyň naçalnigi, general-gubernator Kuropatkin. 1895-nji ýylyň 5-nji iýuly.

• **GYSSAGLY. HALK KOMISSARLAR SOWETINE**

Türkmenistanda bolan ýer titreme Pöwrizedäki Maýyplar öýüni bütinleý weýran edensoň, onda ýaşamak asla mümkün däl. Tehniki barlaglaryň netijesinde bu jaýyň remontynyň smetasy 2.228 rubly düzdi. Sosial üpjünçiliğin halk komissarlary bu puluň gyssagly goýberilmegini soraýar.

Häzirki wagtda maýyplar ýasaýan ýeriniň ýkyylanlygy sebäpli daşarda gün görýärler. Ýarawsylara wagtlaýyn tünek hökmünde 80 adamlyk çadır zerurlygam ýüze çykyp dur.

Sosial üpjünçiliği halk komissarlygy, 1929-njy ýylyň 18-nji maýy.

• **1929-njy ÝYLYŇ MAÝYNDÀ MOSKWA IBERILEN TELEGRAMMALARDAN BÖLEKLER**

Ýer titreme mahaly bir ýogaldy, 26 adam ýaralandı. Pöwrizäniň kurort posýologyndaky jaýlaryň 255-sine zyýan ýetdi. Tas hemme kişi diýen ýaly, tebigy betbagtylykdän heläkcilik çekdi.

Ýer titremäniň zyýany habar berýäris: döwlet jaýlarynyň 98-si, hususy jaýlaryň 43-si ýkyldy, döwlet jaýlarynyň 351-sine, hususy jaýlaryń 1870-sine zeper ýetdi. Jemi çykday 1 million 397 müň rubl...

• **SSR MINISTRLER SOWETINIŇ HÖKÜMET KOMİSSIÝASYNDÀ 1948-nji ÝYLYŇ 7-nji OKTÝABRY**

Ýer titremäniň netijesinde Aşgabadyň demir ýol aragatnaşygynyň 8-nji oktýabr ir ertire çenli kesilmegi zerarly ýaralylary ewakuasiýa etmek işi transport samolýotlary arkaly amala aşyryldy. 6-7-8-nji oktýabr günleri samolýotlaryň 120-si ýaralylary daşamak işi bilen meşgul boldy. Jebir çekenler Türkmenistanyň Mary, Çärjew, Krasnowodsk, şeýle-de Baku, Daşkent, Buhara we Samarkand şäherleriniň keselhanalaryna, gospitallaryna ýerleşdirildi. Hökümet komissiýasynyň buýrugy bilen ýaralylara gyssagly kömek bermek üçin 6-7-8-nji

oktýabrdı Aşgabada Moskwadann Bakudan, Almaatadan Daşkentden we beýleki şäherlerden lukmanlaryň we medisina işgärleriniň müñden gowragy geldi. Şeýle-de şähere zerur dermanlar, şol sanda bürmek, gangrena kesellerine garşy sywotkalar, ýara dañylýan we dezinfisirleyän serişdeler ýeterlik mukdarda getirildi.

Häzirki wagtda SSR Soýuzynyň baş döwlet sanitar inspektory Boldyrew we Gyzyl Goşunyň baş hirurgy ýoldaş Ýelanskiý Aşgabatda.

• **TSSR MINISTRLER SOWETINIŇ KARARYNDAN**

1948-nji ÝYLYŇ 7-nji OKTÝABRY

Maliýe ministrligini şu aşakdakylara borçly etmeli:

a). 10 günüň dowamynda 25 müñ ýarawsyzlar kontingentiniň hersine gününe 15 manatdan, 15 günüň dowamynda 75 müñ adamyň her birine gününe 10 manatdan jemgyyetçilik iýmiti kärhanasy arkaly bermek üçin söwda ministrliginiň ygtyýaryna 15 million manat geçirmeli.

b). ilatyň aýratyn mätäclik çekýänlerine birwagtlagyň posobiýe bermek üçin Ministrler Sowetiniň İşleri dolandyryş uprawleniýesiniň garamagyna 10 million manat goýbermeli.

w). Aşgabadyň hem-de Gökdepe raýonlarynyň ilatynyň jemgyyetçilik iýmitini ýola goýmaga, şeýle-de azyk we senagat harytlarynyň söwdasyny gyssagly ugrukdyrmaga söwda ministrligini we "Türkmenbirleşigi" borçly etmeli. Söwda ministrligine 1500 tonna uny, 700 tonna daryny, et we konserw şertlu bankalarynyň 1500-sini, goýaldylan süydüň 15 tonnasyny, 100 ýaşşık ýumurtgany, 100 tonna hojalyk sabynyny şu maksatlar üçin harçlamaga rugsat bermeli.

SSSR Ministrler Soweti tarapyndan goýberilen standart jaýlaryň 50 müñ kwadrat metrini, gurluşyk faneriniň 20, şiferiň 30, ýumşak üçegiň 20, sementiň 100 wagonyny... ýük awtomaşynlarynyň 300-sini kabul edop almaga "Türkmen taýýarlaýış, üpjün ediş söwda edarasyny" borçly etmeli.

Ilatyň pasportynyň köpcülükleyín ýitirilmegi sebäpli, 15-nji oktýabrdan 1-nji noýabra çenli pasport dokumentlerini

ýitirenlere 6 aýlyk möhlet bilen wagtlaýyn şahadatnamalary bermegi İçeri işler ministrligine tabşyrmaly.

Aşgabadyň zähmetkeşler deputatlarynyň şäher we raýon Sowetlerini 15 günüň dowamynda kwartal wekilleri institutyny döretmäge borçly etmeli.

• **Kitaphanalar we muzeýler barada**

Kitaphanalaryň kitap fonduny gazyp agtatmagy we goramagy ýola goýmaly. Kitaplary çalt gazyp tapmak we olary "Gülüstan" restoranynyň podwalyna ýerleşdirmek üçin medeni-añ bilim işleri baradaky komitetiň ygytáryna awtomaşynlar bilen birlikde 60 adamy berkitmeli.

Şekillendiriş sungaty muzeýiniň eksponatlaryny gazyp agtaryş işleri üçin awtomaşynlary we işcidir inženerleriň 100-sini bermeli.

Muzeýiň has gymmatly eksponatlaryny ülkäni öwrenişi muzeýinde ýerleşdirmeli, galan gymmatlyklary saklamak üçin bolsa wagtlaýyn jaý salmaly we şol bir wagtyň özünde eksponatlaryň ählisini hasaba almaly.

• **Teatrlar barada**

Puşkin adyndaky teatry Krasnowodskdäki gurluşykçylar klubynyň jaýyna, opera we balet teatryny Marynyň oblast teatrynyň jaýyna, Stalin adyndaky teatry Çärjewiň oblast teatrynyň jaýyna geçirmeli. Yaş tomaşaçylar we gurjak teatryny ýapmaly. Çünkü olaryň jaýlary bütinleý ýykylypdyr. Atly artistleri-de ýer titremede wepat boldular. Üstesine bu teatr girdeji-de getirenokdy.

• **TSSR Ministrler Sowetiniň ýörite orta we ýokary okuwy jaýlary babatda çykaran kararyndan:**

Medisina, pedagogik we oba hojalyk institutlaryny, senagat demir ýol we kommunal-gurluşyk tehnikumlaryny Aşgabatda galdyrmaly.

Mugallymlar institutyny, gidromelioratiw tehnikumyny Çärjewe, nebit tehnikumyny Krasnowodskä, maliýe, statistika

tehnikumlaryny Mara, zooweterinar tehnikumyny Kerkä, ýuridik mekdebini Daşkende, sazçylyk we çepercilik uçılışelerini Bakuwa... geçirmeli.

48/49 we 49/50-nji okuw ýyllarynda ýokary we ýörite orta okuw jaýlarynyň talyplaryny okuw üçin töleýän töleglerinden boşatmaly. Olara 48/49-njy okuw ýyly üçin bellenen stipendiýalary saklamaly.

• **Şäheri dikeltmäge gönükdirilen cărelerden:**

1951-nji ýylда Aşgabady doly diklemeli.

Şäher gurluşygynyň 50%-ni bir gat, galanynam iki gat jaýlardan amala aşyrmaly.

Gurluşyk-dikeldiș işleri bilen meşgullanýan işçilere progressiw-premial zähmet hakyny şu aşakdaky tertipde ýola goýmaly:

normasyny 10% artyk ýerine ýetireniň her prosent artyk işini 2% hasaplamaly, normasyny 110%-den geçirenin bolsa her prosent artyk işi 3% hökmünde kabul edilmeli.

Parahat ÇERKEZOWA,
žurnalist.

Ogultar ATDAÝEWA,
Türkmenistanyň kino, surat we ses ýazgylarynyň Merkezi döwlet arhiwi. Taryhy makalalar